

ΓΙΑΤΙ ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ

*Μερικές φορές τὰ πιὸ
ἀπλᾶ –φαινομενικὰ
ἀφελῆ– ἐρωτήματα
μᾶς ὀδηγοῦν στὶς
πιὸ μεγάλες, τὶς
πιὸ συγκλονιστικὲς
ἀποκαλύψεις. Ἐνα
τέτοιο ἐρώτημα ἀφορᾷ
τὸ Μεσολόγγι καὶ
ὅ,τι αὐτὸ συμβολίζει
καὶ συνεπάγεται.
Πρὸς τί οἱ λυσσώδεις
τουρκικὲς ἐπιθέσεις,
ἢ ἐπικὴ ἀντίσταση
τῶν Ἐλευθέρων
Πολιορκημένων, ἢ ὑπε-
ράνθρωπη ἀντοχὴ
τους καί, τέλος, ἢ
συγκλονιστικὴ ἐπιλογὴ
τῆς Ἐξόδου; Γιατί τὸ
Μεσολόγγι;*

Τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ ἥρωικὴ ἀντίσταση τῶν ὑπερασπιστῶν του ὑπῆρξαν μιὰ πρόκληση πρὸς τὴν κοινὴ λογικὴ. Δὲν εἶναι μόνο ὁ Ἱμπραὴμ πού, ἐρχόμενος στὸ Μεσολόγγι, ἐξέφρασε εἰρωνικὰ τὴν ἀπορία του, πού ἐπὶ ὀκτῶ

μῆνες ὁ Κιουταχὴς δὲν εἶχε καταφέρει νὰ κυριεύσει αὐτὸν τὸν «φράκτι», ὅπως τὸν ὀνόμασε. Ὅταν πολλὰ χρόνια μετὰ ὁ βασιλιάς Γεώργιος Α΄ ἐπισκέφθηκε τὸ Μεσολόγγι, ὁ ὑπερόπτης Δανὸς σύμβουλος του Σπόννεκ, βλέποντας τὴ σχεδὸν ἀνοχύρωτη πόλη, καυχίθηκε μὲ ἔπαρση ἀνοήτου ὅτι ἕνα τέτοιο ἀδύναμο προμάχωμα θὰ μπορούσε νὰ τὸ πάρει σὲ μία καὶ μόνο ἔφοδο μὲ τετρακόσιους Δανέζους· ὁ παριστάμενος Σουλιώτης γέρο-Νίκας δὲν ἀντιστάθηκε στὸν πειρασμὸ καὶ σχολίασε δηκτικά: «Θὰ τὸ ἔπαιρνε, λέει, μὲ τετρακόσιους Δανέζους. Μπορεῖ· ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε καὶ αὐτοὶ ποὺ θὰ ἦταν ἀπὸ μέσα νὰ εἶναι Δανέζοι σὰν κι αὐτόν»...

Ὡστόσο, τὸ θαῦμα τοῦ Μεσολογγίου δὲν ἔγκειται ἀπλῶς καὶ μόνο στὴν ὑπεράνθρωπη ἀντίσταση ποὺ ἀντέταξε στὶς πιὸ ἰσχυρὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις ἕνα «λασποτεῖχι», ὅπως τὸ ἀποκάλεσαν, ἔχοντας προφανῶς ὡς μέτρο σύγκρισης τὰ εὐρωπαϊκὰ φρούρια, οἱ Γάλλοι φιλέλληνες Μαξιμ Ρεὺμπῶ καὶ Ὀλιβιὲ Βουτιὲ καὶ ὁ Ἴταλὸς Μπρενζέρι, ποὺ εἶχαν ἔλθει σὲ αὐτὸ στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπανάστασης μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο. Πέραν τοῦ ἀνισοῦ τοῦ ἀγῶνα τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, ὑπάρχει καὶ ἕνας ἀκόμη λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ Μεσολόγγι καὶ ἡ ἥρωικὴ ἀντίσταση τῶν ὑπερασπιστῶν του ἀντιπροσωπεύει μιὰ πρόκληση πρὸς τὴν κοινὴ λογικὴ. Αὐτὸν τὸν λόγο θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε ἐδῶ.

Ἡ στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου

Ἄν διερωτηθοῦμε ποιὸς ὁ λόγος τῶν τόσο λυσσωδῶν τουρκικῶν ἐπιθέσεων καὶ τῆς τόσο πεισματικῆς ἑλληνικῆς ἀμυνας εἰδικὰ στὸ Μεσολόγγι, ἢ κατ' ἀρχὴν εὐλογη –καὶ ἐν πολλοῖς ἀναμενόμενι– ἀπάντησι εἶναι ὅτι τὸ Μεσολόγγι ἦταν μιὰ τοποθεσία μὲ ἐξαιρετικὴ στρατηγικὴ σημασία.

Σημειωτέον ὅτι τὴν ἐποχὴ τῆς Ἐπανάστασης τὸ Μεσολόγγι δὲν ἦταν πλέον τὸ σημαντικό ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο ποῦ εἶχε ὑπάρξει σὲ παλαιότερες ἐποχές. Παλαιότερα, σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν σχηματισμὸ του (ποῦ τοποθετεῖται πιθανώτατα στὶς ἀρχές τοῦ 17^{ου} αἰῶνα), τὸ Μεσολόγγι εἶχε ἐξελιχθεῖ σὲ σημαντικό ἐμπορικὸ λιμάνι. Τὸ 1726 εἶχε ἰδρυθεῖ στὸ Μεσολόγγι ὑποπροξενεῖο τῆς Βενετίας, μὲ πρῶτο πρόξενο τὸν Νάξιο Σπυριδῶνα Μπαρότσι. Στὰ χρόνια τῆς ἀκμῆς οἱ Μεσολογγίτες εἶχαν φθάσει νὰ ἔχουν περισσότερα ἀπὸ ἐβδομῆντα πλοῖα, μὲ τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ νὰ ἔχουν ναυπηγηθεῖ σὲ μεσολογγίτικα κάρβαγια. Τὸ 1746, ἐκθεσι τοῦ Γάλλου προξένου τῆς Ἄρτας ἔκανε λόγο γιὰ πλήρη κυριαρχία τῶν μεσολογγίτικων πλοίων στὶς σκάλες τοῦ Ἰονίου.

Τὸ Μεσολόγγι ὅμως πλήρωσε ἀκριβὰ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ του στὴν ἐπανάστασι τοῦ 1770. Στὶς 10 Ἀπριλίου 1770 ἡ πόλι πυρπολήθηκε, ὁ στόλος του καταστράφηκε, καὶ οἱ κάτοικοι ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πατρίδα τους καὶ νὰ καταφύγουν στὰ Ἐπτάνησα (ὁ Ἀπρίλιος ἦταν «στοιχειωμένος» μῆνας γιὰ τὸ μαρτυρικὸ Μεσολόγγι: Ἀπρίλιο καταστράφηκε τὸ Μεσολόγγι τὸ 1770, Ἀπρίλιο ἔχασε τὴ ζωὴ του σὲ αὐτὸ ὁ λόρδος Βύρων, Ἀπρίλιο συνέρρευσαν μπροστὰ στὰ τεῖχη του τὰ στίφη τοῦ Κιουταχῆ καὶ ἀρχισε ἡ μαρτυρικὴ τελευταία πολιορκία τοῦ Με-

σολογγίου, Ἀπρίλιο ἔγινε ἡ θρυλικὴ Ἔξοδος). Μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ 1770, οἱ κάτοικοι ξαναγύρισαν στὸ Μεσολόγγι, τὸ ἀνοικοδόμησαν καὶ προσπάθησαν νὰ ξαναφτιάξουν τὸν στόλο, ἀλλὰ τὸ Μεσολόγγι ἐμελλε νὰ περάσει καὶ νέες δοκιμασίες ἐπὶ Ἀλῆ πασᾶ, γιὰ νὰ περάσει καὶ νέα κρίσι πριν ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι. Ὅπως εἶναι φανερό, τὴ στιγμὴ τῆς ἐναρξῆς τῆς Ἐπανάστασης τὸ Μεσολόγγι δὲν ἦταν τὸ σημαντικό ἐμπορικὸ καὶ οἰκονομικὸ κέντρο ποῦ εἶχε ὑπάρξει τὸν 18^ο αἰῶνα καὶ ὡς τὸ 1770.

Ὅστόσο, παρὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ἐμπορικὴ παρακμὴ του, τὸ Μεσολόγγι βρέθηκε στὴν ἀρχὴ τῆς Ἐπανάστασης νὰ ἔχει βαρύνουσα στρατηγικὴ σημασία. Τὴ στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου θὰ τὴν κατανοήσουμε εὐκόλα, ἂν ἀναλο-

*Ἄν διερωτηθοῦμε ποιὸς ὁ
λόγος τῶν τόσο λυσσωδῶν
τουρκικῶν ἐπιθέσεων καὶ
τῆς τόσο πεισματικῆς
ἑλληνικῆς ἀμυνας εἰδικὰ
στὸ Μεσολόγγι, ἢ κατ'
ἀρχὴν εὐλογη –καὶ ἐν πολ-
λοῖς ἀναμενόμενι– ἀπά-
ντησι εἶναι ὅτι τὸ Μεσο-
λόγγι ἦταν μιὰ τοποθεσία
μὲ ἐξαιρετικὴ στρατηγικὴ
σημασία.*

γισθοῦμε τὸ σκηνικὸ μέσα στὸ ὁποῖο ἐξέσπασε καὶ ἐξελίχθηκε κατὰ τοὺς πρώτους μῆνες ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι.

Τοὺς πρώτους μῆνες τῆς Ἐπανάστασης οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μοιράσουν τὶς δυνάμεις τους στὴν ἀντιμετώπισι τριῶν «στασιαστικῶν κινήματων»: τοῦ Ἀλῆ πασᾶ στὰ Ἰωάννινα, τοῦ Ἀλέ-

ξανδρου Ύψηλάντη στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες και των Ελλήνων στην Πελοπόννησο. Με κάθε λογική, η εξέγερση των Ελλήνων στην Πελοπόννησο ήταν η λιγότερο σημαντική και πιο «εύκολη» πρόκληση: Ο Άλβις ήταν η ισχυρότερη προσωπικότητα σε όλη τη Βαλκανική, είχε οργανωμένο στρατό και μια ζηλευτή διοικητική οργάνωση, με έδρα τα Ίωάννινα, τα οποία είχαν εξελιχθεί επί ηγεσίας του σε μείζον πολιτικό κέντρο, αλλά και σε κέντρο παιδείας και πολιτισμού· όπως είναι εύλογο, το στασιαστικό κίνημα του Άλβι αντιπροσώπευε τον πιο θανάσιμο κίνδυνο. Στη Μολδοβλαχία, πάλι, η χρονική παράταση της έκρυθμης κατάστασης μπορούσε πολύ εύκολα να οδηγήσει τα πράγματα εκτός ελέγχου, αν η Ρωσία αποφάσιζε να παρέμβει (ας μην ξεχνάμε ότι, ήδη το 1821, οι σφαγές χριστιανών αμάχων και ο απαγχονισμός του Πατριάρχη Γρηγορίου Ε' στην Κωνσταντινούπολη προκάλεσαν τη διπλωματική παρέμβαση της Ρωσίας με τη μορφή τελεσιγράφου προς την Ύψηλη Πύλη, η δέ άρνηση του σουλτάνου να απαντήσει στο ρωσικό τελεσίγραφο οδήγησε σε δραματική επιδείνωση στις ρωσοτουρκικές σχέσεις, που

έφθασε μέχρι την ανάκληση του Ρώσου πρέσβη από την Κωνσταντινούπολη). Σε σύγκριση με τον κίνδυνο που αντιπροσώπευαν για τον σουλτάνο το κίνημα του Άλβι και η άπειλη ρωσικής επίθεσης στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες, η εξέγερση των χωρικών της Πελοποννήσου φαινόταν... «άστεία».

Γνωρίζουμε βεβαίως ότι το κίνημα του Ύψηλάντη δεν μπόρεσε να στεριώσει στις Παραδουνάβιες Ήγεμονίες, και η επαναστατική φλόγα στη Μολδοβλαχία έσβησε γρήγορα. Ακόμη χειρότερα, η αύγη του δεύτερου έτους της Έπανάστασης, του 1822, έφερε μια έξαιρετικά άησυχητική εξέλιξη για την Έπανάσταση: Η επιτυχής καταστολή της ανταρσίας του Άλβι πασά και ο θάνατος του ίδιου απελευθέρωσαν τον κύριο όγκο των σουλτανικών στρατευμάτων, που είχε εμπλακεί στην αντιμετώπιση του στασιαστικού του κινήματος στα Ίωάννινα. Οί Τούρκοι είχαν πια την ευκαιρία να ξεμπερδέουν μια και καλή με την εξέγερση των Ελλήνων, στέλνοντας στην Πελοπόννησο τον κύριο όγκο των σουλτανικών στρατευμάτων.

Ειρήσθω εν παρόδω ότι, ήδη από την αρχή της Έλληνικής Έπανάστασης,

ἀκόμη καὶ ὅταν οἱ προτεραιότητες τῶν Τούρκων ἦσαν στραμμένες στὸ μέτωπο τῆς Ἡπείρου καὶ στὴ Μολδοβλαχία, ἡ στρατηγικὴ ἐπιδιώξι τους δὲν μπορούσε νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὸ νὰ στείλουν στρατιωτικὲς δυνάμεις στὴν Πελοπόννησο, ἀποσπώντας τες ἀπὸ τὸ μέτωπο τῆς Ἡπείρου, γιὰ νὰ ἀνακουφίσουν τὶς τουρκικὲς φρουρὲς καὶ νὰ καταστείλουν τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μάχες τῶν πρώτων μηνῶν στὴ Στερεά (Αλαμάννα, Χάνι τῆς Γραβιάς) δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο ἀπὸ προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀναχατίσουν τὴν κἀθοδο μεμονωμένων

τοῦ κορμοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας στὴν Πελοπόννησο: Ὁ πρῶτος δρόμος, ὁ ἀνατολικός, εἶναι αὐτὸς ποὺ διασχίζει τὴ Βοιωτία καὶ τὴν Ἀττικὴ, γιὰ νὰ ὀδηγήσει στὴν Πελοπόννησο διὰ τοῦ Ἴσθμου τῆς Κορίνθου· αὐτὸς ἀκριβῶς εἶναι ὁ δρόμος ποὺ ἀκολούθησε ἡ στρατιὰ τοῦ Δράμαλη στὰ μέσα τοῦ 1822. Ὁ δεῦτερος δρόμος, ὁ δυτικὸς, προέβλεπε τὴν κἀθοδο τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τὴν Αἰτωλοακαρνανία καὶ τὴ διαπεραιώσή τους στὴν Πελοπόννησο μὲ πλωτὰ μέσα.

Αὐτὸς ὅμως ὁ δεῦτερος δρόμος εἶχε ἓνα ἀγκάθι: τὸ Μεσολόγγι. Ὅσο οἱ Ἑλλ-

---

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐξηγοῦν ἀρκούντως τὴ βαρύνουσα στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου: οἱ Τούρκοι ἔπρεπε νὰ κυριεύσουν τὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο, καὶ οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ τὸ κρατήσουν, γιὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ ἐπιτύχουν κἀτι τέτοιο.

τουρκικῶν δυνάμεων στὴν Πελοπόννησο πρὸς ἐνίσχυση τῶν τουρκικῶν φρουρῶν. Τώρα ποὺ ἡ ἀνταρσία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ εἶχε κατασταλεῖ, δὲν θὰ ἐπρόκειτο ἀπλῶς γιὰ ἥσσονες τουρκικὲς δυνάμεις ἀποσπασμένες ἀπὸ τὸ μέτωπο τῆς Ἡπείρου, ἀλλὰ γιὰ μιὰ ἰσπεδωτικὴ κἀθοδο τοῦ κύριου ὄγκου τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων.

Ποῖον ὅμως δρόμο ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν οἱ τουρκικὲς δυνάμεις, γιὰ νὰ φθάσουν στὴν Πελοπόννησο; Ὁ δρόμος αὐτὸς δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ Αἰγαῖο, λόγῳ τῆς κυριαρχίας σὲ αὐτὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ναυτικοῦ. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἄλλωστε εἶναι καὶ ἡ μεγάλη προσφορὰ τῶν νησιῶν στὸν Ἀγῶνα τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Ἀποκλειόμενου τοῦ Αἰγαίου, ἔμενε ἡ ἐπιλογὴ τῆς καθόδου τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο διὰ τοῦ κορμοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας. Πιὸ συγκεκριμένα, ὑπῆρχαν δύο δρόμοι ποὺ μπορούσαν νὰ φέρουν τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα διὰ

νες διατηροῦσαν ἰσχυρὴ βάση γιὰ τὸν στόλο τους στὴν πόλη αὐτή, οἱ Τούρκοι δὲν θὰ μπορούσαν νὰ ἀναλάβουν τὴν πρωτοβουλία διάσχισης τῶν στενῶν μὲ πλοῖα κατάφορτα μὲ στρατεύματα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καί, μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς στρατιᾶς τοῦ Δράμαλη –καὶ ἄρα τὴν ἀποτυχία καθόδου στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ δρόμο–, ἡ ἀμέσως ἐπόμενη ἐπιθετικὴ πρωτοβουλία τῶν Τούρκων, στὰ τέλη τοῦ 1822, προσανατολίσθηκε στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ στεκόταν ἀγκάθι στὸν δυτικὸ δρόμο: αὐτὴ ἀκριβῶς ἦταν ἡ λεγόμενη πρώτη πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου.

Ὅλα τὰ παραπάνω ἐξηγοῦν ἀρκούντως τὴ βαρύνουσα στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου: οἱ Τούρκοι ἔπρεπε νὰ κυριεύσουν τὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο, καὶ οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ τὸ κρατήσουν, γιὰ νὰ τοὺς ἐμποδίσουν νὰ ἐπιτύχουν κἀτι τέτοιο.

Η δεδομένη βαρύνουσα στρατηγική σημασία του Μεσολογγίου οδήγησε το 1821 στην επιλογή της πόλεως ως έδρας της πολιτικής διοίκησης της Δυτικής Ελλάδας, με την ονομασία «Όργανισμός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος». Ο «Όργανισμός» ήταν η μία από τις τρεις τοπικές διοικήσεις (οι άλλες δύο ήταν η «Πελοποννησιακή Γερουσία» και ο «Άρειος Πάγος της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος»), που λειτουργησαν μέχρι την κατάργησή τους υπέρ μιας ενιαίας, κεντρικής διοίκησης, σύμφωνα με απόφαση της Β' Εθνοσυνέλευσης στο Άστρος το 1823. Έτσι το Μεσολόγγι, πέραν της στρατηγικής του σημασίας –άλλα και χάρη στη στρατηγική του σημασία– άνεδείχθη και σε διοικητικό κέντρο.

Από μία άποψη, επίσης, το Μεσολόγγι υπήρξε και η «φωνή της επαναστατημένης Ελλάδας». Πιο συγκεκριμένα, από τον Ιανουάριο του 1824 άρχισε να εκδίδεται μέσα στην πόλη του Μεσολογγίου το άτυπο δημοσιογραφικό όργανο της επαναστατημένης Ελλάδας, η πρώτη έντυπη ελληνική εφημερίδα,¹ τα τετράγλωσσα *Ελληνικά Χρονικά*, με διευθυντή και συντάκτη τον Έλβετο φιλέλληνα Ιωάννη Ιάκωβο Μάγερ. Ο Μάγερ ήταν φλογερός φιλέλληνας, που είχε μάλιστα νυμφευθεί Ελληνίδα και είχε ασπασθεί το ορθόδοξο δόγμα. Η εφημερίδα του Μάγερ εκδιδόταν τακτικά μέχρι τις 20 Φεβρουαρίου 1826, πενήντα ημέρες πριν από την Έξοδο, και δεν διεκόπη, παρά μόνον όταν το τυπογραφείο επλήγη και καταστράφηκε ολοσχερώς από τους τουρκικούς βομβαρδισμούς.

1. Για την ακρίβεια, η πρώτη έντυπη εφημερίδα του Αγώνα ήταν η *Σάλπιγξ Ελληνική* της Καλαμάτας με συντάκτη τον Θεόκλητο Φαρμακίδη, η οποία όμως δεν κυκλοφόρησε παρά μόλις τρία φύλλα, με ημερομηνίες 1, 5 και 20 Αυγούστου 1821 – καμμία σχέση με την επί διετίαν τακτικώτατη κυκλοφορία των *Ελληνικών Χρονικών*.

Δεν πρέπει να παραλείψουμε να αναφερθούμε στη σύνδεση του Μεσολογγίου με τη θρυλική μορφή που είναι σχεδόν συνώνυμη του φιλελληνισμού, τη μορφή του λόρδου Βύρωνα (1788-1824), του εμπνευσμένου ποιητή με τον θυελλώδη βίο. Η έλευση του Βύρωνα στο Μεσολόγγι δεν είχε, κατ' αρχήν, τίποτε τό «ρομαντικό»: ο Βύρων ήλθε στο Μεσολόγγι ως εκπρόσωπος Άγγλων κεφαλαιούχων για την προώθηση αγγλικού δανείου προς την ελληνική κυβέρνηση. Κάτι όμως που συνθήως δεν αντιλαμβανόμαστε πλήρως είναι ότι ο λόρδος Βύρων ήταν ένας άστερας της εποχής του, που βρισκόταν στο επίκεντρο της διεθνούς προσοχής, με τον τρόπο περίπου με τον οποίο οί σύγχρονοι άστερες του Χόλλυγουντ έλκουν πάνω τους τα φώτα της δημοσιότητας. Και αυτός ο άστερας της εποχής ήλθε στην Ελλάδα, στο Μεσολόγγι, αγάπησε την Ελλάδα και άφοσιώθηκε σε αυτήν, συνέδραμε ενεργά με όλες του τις δυνάμεις τον έθνικα-πελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων και, το σημαντικότερο, πέθανε στην Ελλάδα, στο Μεσολόγγι, το 1824. Σύντομα, όλοι μιλούσαν για το Μεσολόγγι και την Ελλάδα. Και να σκεφθεί κανείς ότι αυτά γίνονταν σε μία εποχή κατά την οποία, σύμφωνα με την επίσημη πολιτική της Ιερής Συμμαχίας, ... δεν υπήρχε Ελλάδα...

Βάση για όλα τα παραπάνω, βέβαια, ήταν η στρατηγική σημασία του Μεσολογγίου. Αν δεν υπήρχε αυτή, το Μεσολόγγι δεν θα είχε αναδειχθεί σε πολιτικό κέντρο του Αγώνα, και βεβαίως ούτε ο λόρδος Βύρων θα είχε πάει εκεί ούτε ο Μάγερ θα εξέδιδε εκεί τα *Ελληνικά Χρονικά*. Άλλα η στρατηγική σημασία του Μεσολογγίου ήταν έντελώς δεδομένη και αυταπόδεικτη: Το Μεσολόγγι ήταν για τους Τούρκους το κλειδί για την κάθοδό τους στην Πελοπόννησο, και κατά προέκταση το κλειδί για την καταστολή της Έπανάστασης.

Και ἐρχόμαστε στὸ 1825, ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ Κιουταχῆ κύκλωσαν τὸ Μεσολόγγι, ἐγκαινιάζοντας τὴν πολιορκία ποὺ θὰ ἀπέληγε στὴ θρυλικὴ Ἴεξοδο. Τὸ 1825 τὸ Μεσολόγγι δὲν ἦταν ἴσως πιὰ τό «λασποτειχί» τοῦ 1822. Ὁ «φράκτης» τοῦ Μεσολογγίου ἦταν σὲ κάποια σημεῖα ἓνα πολὺ ἀξιόλογο, τηρουμένων πάντα τῶν ἀναλογιῶν, ὀχυρωματικὸ ἔργο, χάρι στὶς ἄοκνες προσπάθειες τοῦ μηχανικοῦ Μιχαὴλ Κοκκίνη, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀφανεῖς ἥρωες τοῦ Μεσολογγίου.² Ἐξάλλου, τὸ Μεσολόγγι εἶχε γίνει καὶ διεθνῶς γνωστὸ, κυρίως χάρι στὸν λόρδο Βύρωνα.

Ἐπάρχει ὅμως ἓνα κρίσιμο, ἐξόχως ἀνατρεπτικὸ στοιχεῖο, ποὺ σπανίως ἀναλογιζόμαστε, ἀν καὶ εἶναι, κατὰ τὴν ἐκτίμησὶ μας, τὸ κλειδί γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ μεγαλείου ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ Μεσολόγγι. Πιὸ συγκεκριμένα, τὰ ὅσα ἐξηγήσαμε παραπάνω γιὰ τὴ βαρύνουσα στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου μπορεῖ νὰ ἴσχυαν ἀπολύτως τὸ 1822, κατὰ τὴν πρώτη πολιορκία, δὲν ἴσχυαν ὅμως τὸ 1825-26, κατὰ τὴν τελευταία, ἐπικὴ πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου. Τὸ 1825-26 οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν ἀνάγκη πιὰ νὰ κυριεύσουν τὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι οἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμπραήμ ὄχι ἀπλῶς βρισκόνταν ἤδη στὴν Πελοπόννησο, ἀλλὰ καὶ εἶχαν θέσει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό τους τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς, με ἀποτέλεσμα ἡ Ἐπανάσταση νὰ πνέει πλέον τὰ λοῖσθια. Δὲν θὰ εἶχε ἄδικο νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ 1825-26 ἡ στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου ἦταν, με μία λέξη, ΜΗΔΕΝ!

2. Ὁ Κοκκίνης ἔπεσε πολεμώντας ἥρωικὰ κατὰ τὴν Ἴεξοδο τοῦ Μεσολογγίου. Μόλις τὸ 1975, με πρωτοβουλία τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος, στίθθηκε μνημεῖο ἀφιερωμένον στὸν Κοκκίνη στὸν Κἠπο τῶν Ἡρώων τοῦ Μεσολογγίου.

Τὸ Μεσολόγγι ὡς σύμβολο

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε τί σημαίνουν τὰ παραπάνω: Μὲ δεδομένο ὅτι τὸ 1825-26 τὸ Μεσολόγγι δὲν εἶχε πλέον καμμία στρατηγικὴ σημασία, ἔπεται ὅτι ἡ ἐπικὴ ἀντίσταση τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, ἡ ὑπεράνθρωπη ἀντοχή τους καὶ τέλος ἡ συγκλονιστικὴ ἐπιλογὴ τῆς Ἴεξοδο, ὅλα αὐτὰ δὲν ὑπάκουαν σὲ καμμία στρατηγικὴ ἀναγκαιότητα, σὲ καμμία λογική. Οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι προτίμησαν τὸν θάνατο, ὄχι γιὰ τὸ ἐπέτασσε κάποια ἀνάγκη ἢ

Τὸ 1825-26 οἱ Τοῦρκοι δὲν εἶχαν ἀνάγκη πιὰ νὰ κυριεύσουν τὸ Μεσολόγγι, γιὰ νὰ περάσουν στὴν Πελοπόννησο. Καὶ αὐτό, γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι οἱ δυνάμεις τοῦ Ἰμπραήμ βρισκόνταν ἤδη στὴν Πελοπόννησο. Δὲν θὰ εἶχε ἄδικο νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι τὸ 1825-26 ἡ στρατηγικὴ σημασία τοῦ Μεσολογγίου ἦταν, με μία λέξη, ΜΗΔΕΝ!

κάποια λογική, ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ τὸ δὲν διανοοῦνταν τίποτε ἄλλο παρὰ πὼς εἶτε θὰ ζοῦσαν ἐλεύθεροι, εἶτε θὰ πέθαιναν ἐλεύθεροι. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ποὺ ἀνίγαγε τὸ Μεσολόγγι σὲ σύμβολο.

Τὸ Μεσολόγγι εἶναι οἱ Θερμοπύλες τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Ἄν τὸ καλοσκεφθοῦμε, αὐτὸ ποὺ τιμᾶμε στὶς Θερμοπύλες δὲν εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀγωνίσθηκαν λίγοι ἐναντίον πολλῶν, γιὰ νὰ

καθυστερήσουν την κάθοδο του Ξέρξη, επιλέγοντας μια τοποθεσία που προσέφερε στρατηγικά πλεονεκτήματα, τὸ στενὸ πέρασμα τῶν Θερμοπυλῶν· αὐτὸ που κατ' ἔξοχὴν τιμᾶμε στὶς Θερμοπύλες, αὐτὸ που ἔχει ἀναγάγει τὶς Θερμοπύλες σὲ παγκόσμιο σύμβολο, εἶναι κυρίως ἡ ἀπόφαση τῶν τριακοσίων Λακεδαιμονίων (καί, ἄς μὴν τοὺς ξεχνᾶμε καὶ αὐτούς, καὶ τῶν ἑπτακοσίων Θεσπιῶν που ἐπέλεξαν νὰ μείνουν μαζί τους) νὰ πολεμήσουν καὶ νὰ θυσιαστοῦν, ὅταν δὲν ὑπῆρχε πλέον κανένας λόγος νὰ τὸ κάνουν αὐτό, ὅταν δὲν ὑπῆρχε καμμία λογικὴ στὴ θυσία τους, ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ Ξέρξη εἶχαν ἦδη περάσει. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐπιλογὴ ἀγῶνα καὶ θυσίας γιὰ τὴν πατρίδα, πέρα καὶ πάνω ἀπὸ κάθε λογικὴ καὶ στρατηγικὴ ἀναγκαιότητα, βλέπουμε καὶ στοὺς Ἑλεύθερους Πολιορκημένους τοῦ Μεσολογίου.

Μάλιστα, ὅσο κι ἂν ἴσως φανεῖ τομπερὸ αὐτὸ που θὰ ποῦμε, ἀπὸ μιὰ ἄποψη οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι τοῦ Μεσολογίου στέκονται σὲ ὕψος μεγαλύτερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοὺς τριακόσιους τοῦ Λεωνίδα. Διότι οἱ τριακόσιοι τοῦ Λεωνίδα στὶς Θερμοπύλες πῆραν τὴν ἀπόφαση νὰ πεθάνουν γιὰ τὴν πατρίδα, καὶ ρίχθηκαν μὲ αὐταπάρνηση στὴ μάχη, περνώντας στὴν ἀθανασία. Γιὰ τοὺς Ἑλεύθερους Πολιορκημένους, ἀντίθετα, ἡ ἀπόφαση τῆς θυσίας ἔπρεπε νὰ ἐπικυρώνεται καθημερινά, μέρα πάνω στὴ μέρα, μῆνα πάνω στὸν μῆνα, μέσα σὲ συνθῆκες ἔσχατης ἔνδειας καὶ ἐξαθλίωσης. Οἱ Τούρκοι, που περιέσφιγγαν ὄλο καὶ περισσότερο τὸν κλοιό, ιδιαίτερα μάλιστα μετὰ τὴν ἐνίσχυσή τους μὲ τὶς δυνάμεις τοῦ Ἰμπραὴμ, ἐπανέρχονταν κάθε τόσο καὶ λιγάκι μὲ δελεαστικώτατες προτάσεις (ἄλλωστε, τὸ ὀθωμανικὸ δίκαιο, που ἐν προκειμένῳ εἶχε ἀποδειχθεῖ ιδιαίτερα λειτουργικὸ, προέβλεπε τιμὲς καὶ προνόμια γιὰ τὶς περιοχὲς που θὰ προσχωροῦσαν οἰκειο-

θελῶς στὴν ἐξουσία τοῦ σουλτάνου, καὶ ὀλοσχερῆ καταστροφὴ, σφαγὲς, λεηλασία καὶ ἐξανδραποδισμοὺς γιὰ τὶς περιοχὲς που θὰ κατακτῶνταν μὲ πόλεμο). Καὶ σὰν νὰ μὴν ἔφθανε ἡ πολιορκία τῶν Τούρκων, σὰν νὰ μὴν ἔφθανε ἡ ἔσχατη ἐξαθλίωση στὴν ὁποία εἶχαν περιέλθει ἀπὸ τὴν πείνα, οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι εἶχαν νὰ ἀντιπαλαίσουν καὶ μία

ἀκόμη πολιορκία, που τόσο ἔξοχα καὶ παραστατικὰ περιγράφει ὁ ἐθνικὸς μας ποιητής, ὁ Διονύσιος Σολωμός: τὴν πολιορκία τῆς ἄνοιξης, μὲ τὰ πάντα γύρω νὰ ξεχειλίζουν ἀπὸ τὴ ζωὴ, τὴ στιγμὴ που μέσα στὸ μαρτυρικὸ Μεσολόγγι πλανιόταν ἡ σκιὰ τοῦ θανάτου. Καὶ ὅλα αὐτά, ἔχοντας στὸ βάθος τοῦ μυαλοῦ τους ὅτι ἡ θυσία τους δὲν ἐξυπηρετοῦσε καμμία στρατιωτικὴ ἀνάγκη, δὲν εἶχε, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, καμμία λογικὴ. Καὶ ὅμως, μέρα πάνω στὴ μέρα, μῆνα πάνω στὸν μῆνα, ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀγῶνα καὶ τῆς θυσίας ἐπικυρωνόταν καὶ ἀνανεωνόταν.

Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε

ἀπὸ ποῦ ἀντλοῦσαν οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι τοῦ Μεσολογγίου τὰ ψυχικὰ ἀποθέματα γιὰ τὸν ὑπὲρ λόγον ἀγῶνα τους. Τὸ λέγουν ἄλλωστε ἀνοικτὰ καὶ οἱ ἴδιοι. Στὰ *Ἑλληνικὰ Χρονικά*, στὸ φύλλο τῆς 3^{ης} Φεβρουαρίου 1826, μετὰ ἀπὸ μιὰ ἀναδρομὴ στοὺς μῆνες τῆς πολιορκίας ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ Κιουταχὶ καὶ στὶς δοκιμασίες καὶ θυσίες τῶν πολιορκημένων, διαβάζουμε: «Ὅμως ἡ ἀγάπη μας πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸν Χριστὸ καὶ ἡ σταθερὴ μας ἀπόφαση νὰ ζήσουμε χρι-

τόσο μάταια καὶ περιττὰ, πέραν πάσης ἀνάγκης καὶ λογικῆς, συνέβαλε τελικὰ τὰ μέγιστα στὴν αἴσια ἔκβαση τοῦ ἐθνικο-απελευθερωτικοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἡ πέραν πάσης ἀνάγκης καὶ λογικῆς ἥρωικὴ ἀντίσταση τῶν Ἐλεύθερων Πολιορκημένων τοῦ Μεσολογγίου ἐνίσχυσε θεαματικὰ τὸ ρεῦμα τοῦ φιλελληνισμοῦ. Στὴ Γαλλία, τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἑλβετία, στὰ γερμανικὰ κρατίδια καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς χῶρες ὀργανώθηκαν φιλελληνικὲς ἐκδηλώσεις, ἐκφωνήθηκαν

Ἡ ἐπικὴ ἀντίσταση τῶν Ἐλεύθερων Πολιορκημένων, ἡ ὑπεράνθρωπη ἀντοχὴ τους καὶ τέλος ἡ συγκλονιστικὴ ἐπιλογὴ τῆς Ἐξόδου, ὅλα αὐτὰ δὲν ὑπάκουαν σὲ καμμία στρατηγικὴ ἀναγκαιότητα, σὲ καμμία λογικὴ.

στιανοὶ ἐλεύθεροι ἢ νὰ χαθοῦμε ἔκαναν σιδερένια τὰ μπράτσα μας καὶ ὅπλισαν μὲ καρτερία τὶς ψυχές μας. Τὸ ὀχύρωμά μας καταστράφηκε, τὰ σπίτια μας γκρεμίστηκαν, ἀλλὰ ἡ ἔνδοξη σημαία τοῦ Σταυροῦ μένει καὶ κυματίζει πάνω ἀπὸ τὰ ἐρείπια καὶ τοὺς τάφους. Τὰ στήθη μας εἶναι οἱ νέοι προμαχῶνες, καὶ ἡ σταθερὴ μας ἀπόφαση νὰ πεθάνουμε γιὰ τὴν πατρίδα τὸ μόνο μας ὄπλο».

Στὴ συνέχεια, στὸ ἴδιο φύλλο τῶν *Ἑλληνικῶν Χρονικῶν*, μνημονεύεται ἡ ἄφιξη τοῦ Ἰμπραὴμ μὲ τὶς ἄρτια ἐκπαιδευμένες καὶ ὀργανωμένες αἰγυπτιακὲς δυνάμεις, ὥστε, τέλος, νὰ χρησιμοποιοῦνται «ὅλα ὅσα διδάσκει ἡ πολεμικὴ ἐπιστὴμη καὶ οἱ Μεγάλαις Δυνάμεις μποροῦν νὰ φαντασθοῦν, γιὰ νὰ ὑποδουλώσουν μιὰ φοῦχτα Ἑλληνες». Καὶ τὸ ἐπίμετρον: «Μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς δυνάμεις ἔχουμε νὰ παλέψουμε· οἱ δικές μας δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ Θεός, ἡ Πατρίδα καὶ τὰ χέρια μας».

Ἡ εἰρωνεΐα εἶναι ὅτι ἡ θυσία τῶν Ἐλεύθερων Πολιορκημένων, ποὺ φάνταζε

πύρινοι φιλελληνικοὶ λόγοι, ἔγιναν διαδηλώσεις κατὰ τῆς ἀνάληπτης πολιτικῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἐναντι τῶν Ἑλλήνων, ὑπογράφηκαν ψηφίσματα καὶ διακηρύξεις, ἐνῶ παράλληλα διενεργήθηκαν ἔρανοι, συνεγράφησαν φλογερὰ φιλελληνικὰ λογοτεχνικὰ ἔργα κτλ. Τὸ φιλελληνικὸ ρεῦμα ἔφθασε μέχρι τὴ μακρινὴ... Καλκούτα! Καὶ βεβαίως ἐξυπακούεται ὅτι αὐτὸ τὸ ζωηρὸ φιλελληνικὸ ρεῦμα δὲν μποροῦσε νὰ διαφύγει τῆς προσοχῆς τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων, ποὺ ἔνωσαν ὅλο καὶ πιὸ ἔντονη τὴν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης τῶν χωρῶν τους γιὰ μιὰ εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς Ἑλληνες παρέμβαση.

Τὸ Μεσολόγγι, μάλιστα, ἐπέτυχε νὰ συγκινήσει καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς δεδηλωμένους πολεμίους τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως. Γνωρίζουμε, γιὰ παράδειγμα, ὅτι ἡ αὐστριακὴ διπλωματία ἦταν ἀμετακίνητη στὴ στάση της κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Ἔχουμε συνηθίσει νὰ βλέπουμε στὸν Μέττερνιχ ἕναν... ἀνθρωπόμορφο δαίμονα, ποὺ ἐνσάρκωνε ὅ,τι τὸ σκοτεινὸ καὶ ἀνθελληνικό. Ἡ πραγματικότητα εἶναι

πολύ πιδό απλή: Ὁ Μέττερνιχ ἦταν, πολὺ απλᾶ, ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστριακῆς αὐτοκρατορίας, δηλαδὴ μιᾶς πολυεθνικῆς αὐτοκρατορίας, ποὺ θὰ κατέρρευε καὶ θὰ διαλυόταν στὴ στιγμή, ἂν ἀναγνωριζόταν στὰ ἔθνη τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιάθεσης – αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ δικαίωμα γιὰ τὸ ὁποῖο πολεμοῦσαν οἱ Ἕλληνες. Αὐτὴ ἡ απλὴ σκέψη ἀρκεῖ, γιὰ νὰ ἐξηγήσει τὴν ἐμμονὴ τοῦ Μέττερνιχ καὶ τῆς αὐστριακῆς διπλωματίας γενικώτερα στὴν καταδίκην τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης. Καὶ ὅμως, διαρκούσης τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὁ διπλωμάτης Φρήντριχ Γκέντς (1764-1832), ποὺ ἦταν σύμβουλος τοῦ Μέττερνιχ καὶ ἄσπονδος ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἔγραψε σὲ ἀναφορὰ ποὺ ὑπέβαλε τὴν 9η Σεπτεμβρίου 1825 στὴν Ἱερὰ Συμμαχία: «Ὁ,τι καὶ ὅπως καὶ ἂν φρονεῖ κανεὶς γιὰ τοὺς Ἕλληνες, δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ διαβάσει χωρὶς ἐνδιαφέρον, χωρὶς συμπάθεια μάλιστα, τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἡμερολογίου τῆς πολιορκίας, διότι οὔτε φίλοι οὔτε ἐχθροὶ μποροῦν νὰ ἀρνηθοῦν ὅτι ἡ ὑπεράσπιση τοῦ Μεσολογγίου, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασή της, εἶναι ἀληθὲς “ἥρωον ἔργον”». Καὶ ἂν αὐτὰ γράφονταν στὶς ἀρχὲς τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1825, τί νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὸ ἔπος τῶν μνηῶν ποὺ ἀκολούθησαν!

Ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς Τούρκους, τὸ Μεσολόγγι, ἐνῶ ἀπὸ στρατηγικὴ ἄποψη ἦταν ἓνα τίποτα, ἔφθασε νὰ ἀντιπροσωπεύει τὸ πᾶν. Ἦταν κοινὸ μυστικὸ ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις σταδιακὰ προσχωροῦσαν στὴ λογικὴ τῆς παρέμβασης στὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, μὲ τὴ μορφὴ πρότασης γιὰ παραχώρηση διοικητικῆς αὐτονομίας στοὺς Ἕλληνες. Ἐξυπακούεται ὅτι μιὰ τέτοια ἐξέλιξη δὲν ἦταν ἐπιθυμητὴ γιὰ τοὺς Τούρκους, ἰδιαίτερα μάλιστα ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ «εἶχαν τὸ πάνω χέρι». Θὰ βόλευε πάρα πολὺ τοὺς Τούρκους, ἂν, στὶς ὅποιες ἀναμενό-

μενες κρούσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων σχετικὰ μὲ τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα, εἶχαν νὰ ἀντιτείνουν ὅτι ἑλληνικὸ ζήτημα πλέον δὲν ὑπῆρχε, ὅτι ὅλα εἶχαν τακτοποιηθεῖ· ἄλλωστε, ὁ Ἰμπραὴμ εἶχε ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ ὁ Κιουταχὴς τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Στερεᾶς, καὶ δὲν ἔμεναν παρὰ κάποιοι μεμονωμένοι θύλακες ἀντίστασης, ποὺ ἔμοιαζαν καταδικασμένοι νὰ τεθοῦν ἐκτὸς μάχης, ὁ ἓνας μετὰ τὸν ἄλλο. Ὅμως ὑπῆρχε ἓνα πρόβλημα: Ὁ σουλτάνος δὲν μποροῦσε νὰ ἀντιτείνει στοὺς Εὐρωπαίους ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἑλληνικὸ ζήτημα καὶ ὅλα εἶχαν τακτοποιηθεῖ, ὅσο ὑπῆρχε τὸ Μεσολόγγι, αὐτὸ τὸ σύμβολο ἀντίστασης καὶ ἀγῶνα, αὐτὴ ἡ ἀπτή ἀπόδειξη ὅτι οἱ Ἕλληνες δὲν μποροῦσαν νὰ ζήσουν πιά σκλαβωμένοι. Ἔτσι τὸ μικρὸ, ταπεινὸ Μεσολόγγι, ποὺ ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι τὸ 1825-26 δὲν εἶχε καμμία ἀπολύτως στρατηγικὴ σημασία, ἔγινε ὁ ὑπ' ἀριθμὸν

ένα στόχος τῶν τουρκικῶν ἐπιχειρήσεων – καὶ βεβαίως τὸ ἀπόλυτο σύμβολο τοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων.

Τελικά, τὸ Μεσολόγγι ἀντέξε τις λίγες ἐκεῖνες ἡμέρες ποῦ, ὅπως ἀποδείχθηκε, ἔκαναν τὴ διαφορά. Στὶς 23 Μαρτίου / 4 Ἀπριλίου 1826, δυόμισι ἐβδομάδες πρὶν τὴν ἠρωικὴ Ἔξοδο, ἡ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ ἡ Ρωσία προχώρησαν στὴν ὑπογραφή τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Πετρούπολης, μὲ τὸ ὅποιο οἱ δύο δυνάμεις συμφώνησαν νὰ μεσολαβήσουν γιὰ τὸν τερατισμὸ τῶν ἐχθροπραξιῶν, προτείνοντας τὴν ἴδρυσή μιᾶς φόρου ὑποτελοῦς στὸν σουλτάνο αὐτόνομης ἑλληνικῆς ἐπικράτειας. Σύ-

γέννησε. Αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ συγκλό- νισε καὶ ἐνέπνευσε τότε τὴν Εὐρώπη καὶ ὅλον τὸν πολιτισμένο κόσμο. Ὁ Ἕλληνας ἔγινε τὸ σύμβολο τῆς ἀδούλωτης ψυχῆς. Ὁ μεγαλύτερος ρομαντικὸς ποιητὴς τοῦ 19ου αἰῶνα, ὁ Γκαίτε, στὸ περίφημο ἔργο του *Φάουστ*, βάζει ὡς ἀντιπροσωπευτικὸ Ἕλληνα τὸν Εὐφορίωνα νὰ λέει ἀπὸ τὸ μέσον τῆς γῆς τοῦ Πέλοπα (*»mitten in Pelops Land«*)³ τὰ ἑξῆς, χαρακτηριστικὰ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς λόγια: «Ἔχω τὴ βαθιὰ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ ἀνεβαίνω ὅλο καὶ πιὸ ψηλά, νὰ κοιτάζω ὅλο καὶ πιὸ μακριά» (*»Immer höher muß ich steigen, immer weiter muß ich schau'n«*).⁴ Αὐτὸς

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ ἔπος τῶν Ἑλεύθερων Πολιορκη- μένων, πρέπει νὰ καταλάβουμε τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ ποῦ τὸ γέννησε. Αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ συγκλόνησε καὶ ἐνέπνευσε τότε τὴν Εὐρώπη καὶ ὅλον τὸν πολιτισμένο κόσμο.

ντομα ἡ Γαλλία, φοβούμενη μήπως μείνει «ἐκτὸς τοῦ νυμφῶνος», θὰ προσχωρήσει καὶ αὐτὴ στὴν ἴδια λογικὴ, διαμορφώνον- τας τὴ γνωστὴ μας τριάδα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Λίγους μῆνες ἀργότερα, στὸ πλαίσιο τῆς κοινῆς τους πρωτοβου- λίας γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ τερατισμοῦ τῶν ἐχθροπραξιῶν, ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας (ὅπως ὀριζόταν στὴ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου τῆς 6ης Ἰουλίου 1827, γνωστὴ καὶ ὡς Ἰουλιανὴ Συνθήκη), οἱ ναυτικὲς δυνάμεις τῶν τριῶν Μεγάλων Δυνάμεων θὰ καταναυμαχίσουν τὸν τουρκοαιγυ- πτιακὸ στόλο στὸ Ναβαρίνο. Συχνὰ τὸ φέρνει ὁ Θεός, ὥστε οἱ πιὸ μεγάλες νί- κες νὰ κερδίζονται μέσα ἀπὸ τις μάχες ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες, μὲ κάθε ἀνθρώπινη λογικὴ, φαντάζουν χαμένες καὶ μάταιες. Μιὰ τέτοια περίπτωσις ἀντιπροσωπεύει τὸ Μεσολόγγι.

Γιὰ νὰ καταλάβουμε τὸ ἔπος τῶν Ἑλεύθερων Πολιορκημένων, πρέπει νὰ καταλάβουμε τὴν ἑλληνικὴ ψυχὴ ποῦ τὸ

ἦταν ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς Ἕλληνας στὰ μάτια τοῦ Γκαίτε, πράγμα ποῦ θὰ μᾶς γέμιζε ἀσφαλῶς μὲ ἐθνικὴ ἔπαρση καὶ ὑπερηφάνεια, ἀν δὲν μπαίναμε στὸν πειρασμὸ νὰ διερωτηθοῦμε ποῖος εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς Ἕλληνας σήμερα. Εἶναι δυστύχημα νὰ βλέπουμε τὸ πρότυ- πο τοῦ Ἕλληνα ποῦ ἀντιπροσωπεύουν οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι τοῦ Μεσολο- γίου, τὸ πρότυπο αὐτὸ ποῦ συγκλόνησε καὶ ἐνέπνευσε τότε τὴν Εὐρώπη καὶ ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο, νὰ ἀγνοεῖται ἢ καὶ νὰ περιφρονεῖται συχνὰ στὴ σημερινὴ Ἑλλάδα.

Δρ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

3. Ἡ γῆ τοῦ Πέλοπα εἶναι βεβαίως ἡ Πελοπόννησος, καὶ ἡ ἔκφρασις «ἀπὸ τὸ μέσον τῆς γῆς τοῦ Πέ- λοπα» μᾶς παραπέμπει στὴν Ἀρκαδίαν, ποῦ γιὰ τὸν Γκαίτε ἔκρυβε πολλοὺς συμβολισμούς, ὡς ὁ προνομιακὸς χῶρος τῆς κατεξοχῆς συνάντησις του ἀνθρώπου μὲ τὴ φύση.

4. Γκαίτε, *Φάουστ*, Β' Μέρος, 3η Πράξι, στ. 9821- 9822.